

HUKOT

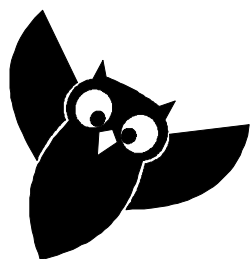
SPECIAL

Ekologické centrum Meluzína RČAČB

Hlavní 174
Dalovice 362 63
tel., fax: 017/32 345 26

e-mail: meluzina@volny.cz

cena:
členové EC Meluzína 0,- Kč
ostatní 5,- Kč

Všichni jsme jedno. Ptáci, rostliny, zvířata, minerály, všichni jsme jen rozdílnými projevy téže základní energie. Naše cesta kupředu, naše hledání i sny, jsou jen molekulárními výrazy životní zkušenosti všeho, z čeho je složena naše planeta. Budeme-li se o to vše starat, budeme si vzájemně pomáhat při růstu.

Oživení místních odrůd ovoce

Úvod

Tento Hukot - Speciál je celý věnován projektu Oživení místních odrůd ovoce. Přináší něco málo od všeho, čím jsme se zabývali v uplynulých měsících. Také předkládá naše názory na to, co by bylo třeba vykonat v budoucnosti. Dílko je určeno široké veřejnosti, a proto prosím odborníky o určitou míru shovívavosti.

Děkuji za pochopení a přeji příjemnou zábavu.

Martin Lída

Něco málo z historie jako takové

Ovocné stromy provázely člověka od pradávna. Již od samého počátku zemědělství se člověk snaží přizpůsobit je svým potřebám. Člověk přizpůsoboval a přizpůsoboval až se z planých velkých stromů s malými plody staly kulturní zákrsky s velkými plody.

Zlatou érou šlechtění mnoha místních odrůd bylo období 16.-18. století. Na farních a školních zahradách, v zámeckých sadech osvětské šlechty i ve větších hospodářstvích, desítky a stovky nadšenců zkoumali vlastnosti

nahodilých semenáčů. Výsledky psali do kalendářů a notýsků. Nejlepší stromy pak roubovali sousedům. Bylo to období všelidového šlechtění, kdy vznikly po celé Evropě jistě tisíce místních odrůd.

Století 19. již přináší pomalý obrat v této oblasti. Ovocnictví se stalo velmi výnosným oborem zemědělské činnosti. Zemědělci musí vyrábět více, aby uživilí rozrůstající se města. Šlechtění nových odrůd se pomalinku přesunuje k nejlepším pěstitelům a školkařům v Evropě i Americe. Z této doby pochází mnoho vynikajících odrůd s prakticky celosvětovým rozšířením.

20. století je érou výzkumných ústavů, vědců v bílých pláštích, pokusných plantáží, statistických výpočtů a patentovacích úřadů. Kdeže je idylická doba brýlatého řídícího učitele Vanýska z Dolních Kotěbot, jeho popsaného kalendáře a krajové odrůdy Kotěbotská smolnice.

Výhled do 21. století přináší genové manipulace, více statistiky a více patentové ochrany. Šlechtění odrůd je velký byznys.

Něco málo o tom jak to bylo v západních Čechách

Pěstování ovocných stromů mělo dlouhodobou tradici na Doupovsku, Žluticku, v Chebské a Sokolovské pánvi i v nejteplejších částech Tachovska. Odtud se ovocné stromy šířily do okolních hor, takže byly prakticky všudypřítomné. Také zde byly krajové odrůdy postupně nahrazovány modernějšími. Ty byly propagovány nejdříve tzv. říšským sortimentem odrůd, potom republikovým sortimentem, potom zase na chvíli říšským sortimentem, který byl vystřídán listinou povolených odrůd. To způsobilo, že místní-krajové odrůdy byly množeny méně a méně. Dramatické události 40. let tohoto století pak přerušily souvislý vývoj a šíření místních odrůd docela. Zmizelo původní venkovské obyvatelstvo - drobní zemědělci, záhumenkáři, osvětské faráři, venkovští učitelé. Všichni ti, kteří v jiných koutech republiky hráli klíčovou úlohu v záchraně místních odrůd byli

dílem odsunuti, dílem kolektivizováni nebo je zhltnul bouřlivý rozvoj průmyslu pod Krušnými horami.

Jejich úlohu nemohli později přijmout chataři, chalupáři a zahrádkáři. Byli to většinou lidé z měst. Odtud si přinesli své moderní odrůdy a také vlastní představy, jak má vypadat krajina na venkově. Jejich pozemky byly příliš malé na to aby v nich mohli pěstovat rozložité vysokokmeny. Hrázděné chalupy obklopené velkými jabloněmi a hrušněmi byly nahrazeny brizolitovými chatkami se stříbrnými smrky, thujemi a zákrsky ovocných stromů.

Co se týče velkovýrobního zemědělství - v letech padesátých byly vysazeny velké plochy vysokokmenných sadů v rámci akce "Poohří jedna zahrada". Naroubované odrůdy pocházely výhradně z několika málo vysoce ceněných celorepublikových nebo světových zdrojů. Založené sady pak nikdo neošetřoval až do dnešních časů.

Od druhé poloviny šedesátých let jsou vysazovány výhradně plantáže nízkomenů a zákrsků s velmi intenzivní pěstební technologií. Ale to už je jiná kapitola.

Něco málo z teorie

Místní (krajová, lokální) odrůda je taková odrůda ovoce, která vznikla a byla rozšířena jen na velmi omezeném území. Obecně se předpokládá, že byla dokonale přizpůsobena místním poměrům. Odolávala dobře místním klimatickým podmínkám, nepodléhala tolik chorobám, byla nenáročná na hnojení a jiná pěstitelská opatření. Zkrátka takový ovocný Rambo, který se o sebe postará sám a ještě přinese ovoce legendární chuti.

Při bližším zkoumání zjistíme, že tato očekávání nejsou tak docela naplněna. Odolnost odrůdy drsnému prostředí ovlivňuje do značné míry podnož. Moderní typové podnože vhodné pro pěstování nízkých tvarů ovocných stromů jsou skutečně velmi náročné na péči a bez ní velmi rychle ztrácejí životaschopnost.

Naproti tomu mnohé z modernějších odrůd jsou velmi přizpůsobivé místním klimatickým a půdním podmínkám, pokud jsou naroubovány na pláňti.

Odolnost proti chorobám není vždy stoprocentně zaručena, protože v minulosti byl spotřebitel daleko tolerantnější k některým vadám na kráse. S chutí ovoce to bylo podobné. Je skutečně nesporné, že moderní světové, evropské nebo i české odrůdy jsou v mnoha znacích lepší než staré krajové odrůdy. Bylo by samozřejmě divné kdyby tomu tak nebylo.

To ovšem neznamená, že nemá cenu místní odrůdy vyhledávat a oživovat. Proč? Zde jsou hlavní důvody:

1. Místní odrůda může mít třeba jen jednu cennou vlastnost (např. zvláštní chuť, velkou ranost,

neobvyklou barvu atd.), která bude využita při dalším šlechtění moderních odrůd.

2. Vysokokmenné sady, aleje i solitery jsou součástí naší kulturní krajiny a venkovské architektury. Bez nich je krajina prázdná a neutěšená.

3. Musíme si udržet různorodost. Zúžení sortimentu na několik málo odrůd by se nám mohlo v budoucnu nevyplatit. Mohla by se objevit například nějaká nová choroba a zlikvidovat většinu stromů patřících k jedné odrůdě.

4. Objevovat staré zapomenuté odrůdy je báječné dobrodružství velmi podobné vyhledávání pokladů na mořském dně. Poznáte přitom hodně zajímavých lidí a míst, dozvíte se hodně o místní historii a nakonec - když máte štěstí - objevíte Kotěbotskou smolnici řídicího učitele Vanýska.

Něco málo o tom co jsme vlastně dělali

Pro účely našeho projektu nazvaného: "Oživení místních odrůd ovoce" jsme si rozdělili odrůdy do dvou skupin. První skupinou jsou odrůdy, které bychom mohli nazvat skutečně krajové - t.j. rozšířené pouze zde v severozápadních Čechách. Ty jsou pro nás prvořadým objektem zájmu. Druhou skupinou jsou staré odrůdy, řekněme z 19. a začátku 20. století, které již mohli dojít téměř celosvětového rozšíření. Ty nás zajímají také a to hlavně tehdy, když se nedaří získávat informace o těch skutečně krajových.

Během zimy jsme se snažili získat co nejvíce historických informací. Joachim Brauss prolézal místní archivy a pátral i v zahraničí, pan inženýr Zikeš a já jsme vyhledávali pamětníky.

Na jaře jsme se věnovali přípravě genofondové plochy, aby bylo kam přenášet zjištěné odrůdy. Vysadily jsme celkem 14 podnoží jabloní a 7 hrušní a zabezpečili je proti okusu zajíci.

Ve stejném období jsme založili školku na množení sazenic, pro pozdější opětovné výsadby do krajiny. v současnosti je zde na 300 hrušní, 170 jabloní a 100 třešní.

Hrušně byly v létě očkované odrůdami: Hardyho máslovka, Červencová, Konference, Wiliamsova a Clapova máslovka. Na jabloně jsme očkovali: Wealthy, Cruncelské, Strýmka, Gascoigneho šarlatové, Kids Orange a Boskoopské červené.

Také jsme intenzivně propagovali náš projekt v rozhlasu, novinách, pomocí letáků,

dopisů a vystoupení na různých seminářích. Ohlasy byly celkem živé a získali jsme řadu

cenných informací.

Během léta jsme se věnovali hlavně mapování ovocných stromů a určování jednotlivých odrůd. Během července zde pracovali Ing. František Paperštejn a p. Josef Kloutvor z Výzkumného ústavu šlechtitelského a ovocnářského Holovousích. Jejich pomoc byla neocenitelná pro identifikaci třešní a višní na Tachovsku a Karlovarsku. Velmi důležitá byla dokumentace pomocí dotazníků a fotografování. Poslední měsíce byly věnovány přípravě výstavy a další propagaci ochrany starých odrůd.

Během celého roku jsme velmi intenzivně spolupracovali s Ing. Pavlem Šrámkem a Ing. Václavem Kadlecem, kteří vytvořili velmi zdatný tým - v podstatě druhé centrum projektu pro Tachovsko. Odvedli zde velký kus práce, přinesli celou řadu zajímavých myšlenek a doufáme, že tato spolupráce bude pokračovat.

Něco málo o třešních

Třešeň je velmi přizpůsobivý ovocný druh. Nejlépe se jí daří v teplých nížiných oblastech ale dokáže přežívat i vysoko v horách. Během průzkumů jsme je našli téměř všude až do výšky 800m nad mořem. V nejdrsnějších polohách se často pěstovaly semenáče divokých třešní a kulturní odrůdy sem pronikaly výjimečně.

Sortiment odrůd byl již po dlouhou dobu poměrně ucelený. Jeho jádro tvořily chrupky Gemersdorfská, Hedelfingenská, Büttnerova (známější jako Napoleonova neboli Lauermanova), Thurn Taxis (někdy též zaměňována se Schneiderovou) a z měkkých třešní Kaštánka, Lyonská raná a Troprihterova. Náš průzkum vcelku potvrdil kvalitu těchto odrůd a jejich vhodnost do místních podmínek. Ostatní odrůdy měly doplňkový význam. Mohly ovšem být v určitých oblastech velmi rozšířené.

Určitým překvapením je malá četnost Troprihterovy. Na druhou stranu neobvykle hojně jsou na Tachovsku žluté třešně Droganova a Dönissenova.

Dále bylo nalezeno více odrůd měkkých třešní. Jejich určení je velmi problematické. Netroufám si uvést žádná jména, abych zbytečně nevedl v omyl případné pozdější badatele. Význam měkkých třešní je znehodnocen velmi omezeným skladováním. Pro zahrádky a chalupy

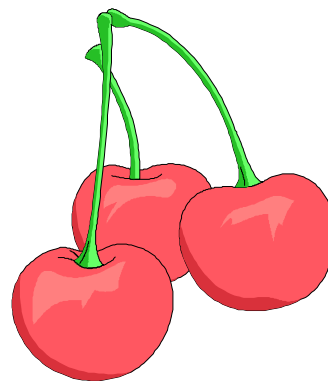
jsme našli několik zajímavých stromů s velkými a sladkými plody. Tyto by mohly být velmi vhodné pro výrobu pálenek.

Zvláště v teplejších oblastech Tachovska, kolem Pšova a Valče jsme objevili hojnost polokulturních mladých semenáčů. Ty poskytují bohatou pastvu ovoce špačkům, kunám a plchům.

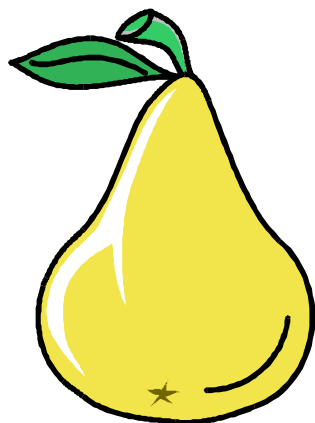
V Krušných horách a ve Slavkovském lese jsme objevili řadu mohutných planých třešní. Jejich osivo by mohlo perspektivně posloužit lesníkům k pěstování třešňových lesů. Třešňové dřevo je velmi ceněno na loupání dýh.

V seznamu odrůd, které byly šířeny na území našeho regionu jsou vyznačeny odrůdy, které se nám dosud nepodařilo nalézt.

Dále jsou zde označeny odrůdy, o kterých zatím nevíme jak vypadaly. Chtěli bychom požádat veřejnost o poskytnutí jakýchkoliv informací o těchto odrůdách. Velmi by nás

Něco málo o hrušních

Většina pomologicky cenných odrůd hrušní pochází z mírných oblastí Evropy a Ameriky. Základ sortimentu tvoří staré a osvědčené odrůdy: Solanka, Clapova, Hardyho Boscova lahvice.... Tyto odrůdy však nejsou vhodné do drsnějších

podmínek.

Pravou královnou horských oblastí je Špinka - velmi stará odrůda nejasného původu. Drží výškový rekord 800m nad mořem.

Salisburyova je též velmi odolná odrůda, která dokáže nést ovoce přijatelné kvality i tam, kde jiné ovoce nedozraje.

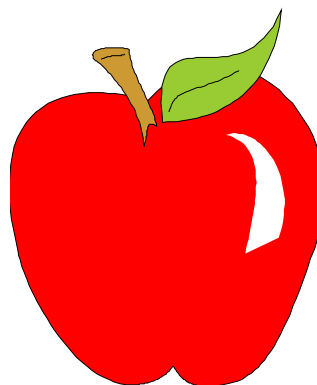
Co však bylo největším překvapením - několik stromů roztroušených v krajině podél cest. Některé z nich jsou evidentně roubované u jiných není jasné, zda to nejsou semenáče. Nesou hrušky různých zajímavých barev, tvarů a chutí. Jejich společným jmenovatelem je to, že zatím nevíme co jsou zač. Je také docela možné, že se to nikdy nedovíme. Důležité ovšem je, že některé mají velmi zajímavou chuť, některé by se určitě dali skladovat alespoň měsíc a některé byly bez jediného stroupku. A to vše v roce, který byl extrémní výskytem strupovitosti. Rozhodně se o ně budeme zajímat, protože se nejvíce blíží tomu, co bychom chtěli opět oživit.

Něco málo o jabloních

Nakonec jsem si nechal naše nejrozšířenější a nejoblíbenější ovoce. Od 700m nad mořem se jabloně téměř nepěstují. Do 600m jsou součástí snad každé ovocné zahrady či stromořadí. Již ze seznamu odrůd můžete vidět jaké nepřehledné genetické bohatství člověk nashromáždil.

V zájmovém území je poměrně mnoho vitálních zhruba padesátiletých stromů - polokmenů. Tyto jsou naroubovány většinou standardními odrůdami sortimentu populárního v první polovině století. Nesou poměrně dost ovoce, v silničních stromořadích a v zahradách se jim dostává alespoň minimální péče. Ztráta tohoto genofondu v nejbližších desítkách let není příliš aktuální.

Starší stromy nebo jabloně naroubované nějakou místní zajímavostí nejsou příliš časté.

Situace byla letos komplikována poměrně silnou neúrodou - řada stromů byla bez jediného plodu. Mnoho odrůd tak zůstalo neodhaleno.

Dojmem letošního roku je, že těžké práce bude v hodnocení známých odrůd a ve výběru vhodného materiálu pro další rozšiřování. Krajské odrůdy, pokud zde nějaké byly, pravděpodobně již z větší části vymizely.

Něco málo o celkovém stavu ovocného stromoví

Celkově lze říci, že valná většina, možná více jak 90% stromů starších 50 let je naroubována známými

odrůdami doporučenými již od konce minulého století. Tyto odrůdy jsou poměrně dobře podchyceny v centrálních

genofondových sbírkách a totální ztráta genofondu není pravděpodobná.

Vyhledání a záchrana pravých krajových odrůd bude velmi těžká, protože zde prakticky chybí pamětníci. Ti hrají klíčovou úlohu při jejich záchraně v jiných koutech republiky. Archivní údaje jsou z tohoto hlediska málo vydatné.

Staré ovocné stromy jsou většinou ve velmi špatném stavu. V opuštěných usedlostech

melou z posledního nebo jsou mrtvé.

Nejčastěji je ničí přerůstající nálet. Hodně ovocných stromů bylo zlikvidováno při rekultivacích v 70. a 80. letech. Na Doupovsku proběhly asanační práce, při kterých bylo smýceno mnoho stromů.

Relativně nejlepší situace je v alejích podél cest a

v malých zahradách u domů. Stromy jsou zde chráněny alespoň před náletovými dřevinami. Hrozí však reálné nebezpečí, že budou skáceny novými majiteli nemovitostí nebo organizacemi spravujícími komunikace. Ovocný strom jako vysokokmen - před 50 lety ještě naprosto běžná součást krajiny - dnes mizí. Je to vskutku neradostné konstatování.

Něco málo o tom co je potřeba udělat v budoucnosti

Myslím, že to není fatální nutnost, aby ovocné vysokokmeny zmizely z krajiny. Jistě již nikdy nebudou tak hojné ale prostor tu pro ně určitě je. Co je tedy potřeba udělat?

Práce v terénu

1. Vyhledávat stromy, označovat je a popisovat pomocí dotazníků.
2. Zajistit určování a pomologický popis neznámých odrůd.
3. Zajímavé stromy je potřeba udržet na stanovišti kde rostou.

Výzkum

1. Zajímavé stromy by bylo vhodné sledovat na stanovišti a hodnotit jejich plodnost, odolnost proti chorobám a škůdcům.
2. Vyzkoušet technologické vlastnosti neznámých odrůd (např. změny chuti během dozrávání, skladovatelnost, vhodnost k pálení, moštování, zavařování, sušení atd.)
3. Na základě sledování sestavit doporučení pro rozšiřování jednotlivých odrůd a jejich vhodnost k jednotlivým účelům.

Záchrana a opětné šíření odrůd

1. Neznámý materiál přenášet do genofondových ploch.
2. K výsadbám zatím používat známé odrůdy na vysokokmenech.
3. Prozkoumat zejména u jabloní moderní resistantní odrůdy, zda by se nehodily k extenzivnímu pěstování ve volné krajině.
4. Zajistit množení sadbového materiálu pro zájemce o výsadbu.

Propagace u veřejnosti

1. Připomínat tuto problematiku v médiích.
2. Sestavit katalog odrůd s fotografiemi a popisy, který by sloužil zájemcům o výsadbu k výběru vhodné odrůdy.

3. Udržovat vzorovou genofondovou plochu na SZeŠ v Dalovicích pro názornou propagaci vysokokmenů.

To vše pochopitelně nepůjde bez úsilí mnoha lidí a bez finančních prostředků. Kdo a jak se může zapojit?

Studenti středních a vysokých škol, zahrádkáři nebo další nadšenci mohou provádět hodnocení stromů v terénu či zkoumat technologické vlastnosti plodů.

Kdokoliv nám může pomoci s budováním a údržbou genofondových ploch, může nás upozornit na pamětníky i zajímavé stromy.

Zahrádkáři, farmáři, obecní úřady i jiné právnické osoby ti všichni mohou vysadit na svých pozemcích staré ovocné odrůdy.

Ekologické centrum Meluzína založilo Pozemkový spolek Meluzína, který by chtěl mimo jiné sjednotit všechny zájemce o citlivé hospodaření v krajině. Snad se k tomuto rozsáhlému tématu vrátím v některém z příštích čísel Hukotu.

Poděkování

Je milou povinností poděkovat všem osobám i organizacím za pomoc při realizaci projektu **Oživení místních odrůd ovoce**. Bez jejich podpory by naše úsilí vyšlo naprázdno.

Financování

- ✓ Fond malých projektů přeshraniční spolupráce PHARE
- ✓ Nadace Partnerství
- ✓ Ministerstvo životního prostředí České republiky
- ✓ Český svaz ochránců přírody

Odborné poradenství

Václav Zikeš , František Koubek , Ivana Jongepierová , Stanislav Burachovič , Ladislav Tomčala , Václav Tetera , Bedřich Plíšek , Vojtěch Řezníček , Petr Salaš , Josef Kloutvor , František Paprštejn

Technická realizace projektu

Joachim Brauss , Markéta Hluchá , Martin Rosenbaum , Veronika Sýsová , Michal Němec , Dušan Diviš , Radoslav Bartůněk , Dana Svobodová , Vladimír Zicha , Štěpánka Peroutková , Petr Negucz , Pavel Pecha , Hanelore Langrová , studenti SZeŠ Dalovice a členové EC Meluzína RCAB , paní Machková a žáci ZUŠ v Rybářích

Místní znalci

Stanislav Lafata , Jiří Dvořák , Arnošt Klug , Oldřich Bušek , Pavel Šrámek , Josef Kadlec , Jindřich Horáček , Miroslav Outulný , Jiří Brichta , Zdeněk Matějů , Jindřich Košner , Ondřej Bakeš , Oldřich Nožička , Miroslav Chlup a mnoho dalších

Přeshraniční spolupráce

Mathias Scheffler , Christoph Mann , Wilfried Müller

Všestraná podpora

- ✓ Richard Mundil , Lubomír Kovář , Zdeněk Perlinger
- ✓ ChKO Slavkovský les , Referáty životního prostředí Okresních úřadů Karlovy Vary a Tachov , Euroregion Egrensis , Újezdni úřad vojenského újezdu Hradiště a Velitelství VVP Hradiště

Hukot vydává Ekologické centrum Meluzína RC AB a SZeŠ Dalovice. **Redakce** viz titulní strana.

Šéfredaktor Michal Němec, **technické zpracování** Radek Bartůněk, Tomáš Vichr, Michal Němec **redaktoři:**
Dana Svobodová, David Winkelhöfer, Veronika Sýsová, Lenka Malčánková, Jitka Turzová
Toto číslo vyšlo 2. 10. 1999.